

מגדר | כתב עת למגדר ופמיניזם | גיליון 1 | רשימות ועוד

יפה ברלוביץ' | המעמד הרביעי: כמה הערות בעקבות ספרה של סילביה פוגל-ביזאוי, "דמוקרטיה ופמיניזם, מגדר אזרחות וזכויות אדם", האוניברסיטה הפתוחה, 2011

תקציר:

בספרה המאלף **דמוקרטיה ופמיניזם, מגדר אזרחות וזכויות אדם**, פותחת סילביה פוגל-ביזאוי את מחקרה בסוגייה, המתפתחת למעין מוטיב מלווה לעיון כולו: מדוע פמיניזם ודמוקרטיה, או, בלשונה של פוגל-ביזאוי, "פמיניזם ואזרחות דמוקרטית ליברלית", אינם מצליחים, כמו מובן מאליו, להכיל זה את זה לכדי עשייה משלימה ומשולבת, כשזכויות ושוויון הם הבסיס העקרוני לתורתיהם. התשובה נמצאת, כאמור, בסתירה העצמית המתקיימת בתוך הדמוקרטיה הליברלית, שכבר מעצם האמנה הראשונה שלה קוראת לנאורות וקידום מחד, אבל בה בעת מכתיבה הבחנה חברתית מקוממת – המדירה מראש ציבורים שאינם ראויים, לדעתה, לזכויות ושוויון, ובהם הנשים.

יפה ברלוביץ' היא פרופ' מן המניין באוניברסיטת בר אילן. עוסקת בין היתר בספרות נשים. אחד מתחומי מחקרה היא ריאורגניזציה של תולדות הספרות הארץ ישראלית בתקופת היישוב (1890-1950), מספריה: סיפורי נשים בנות העלייה הראשונה (1984, 2001), שָאָנִי אדמה ואדם: סיפורת נשים עד קום המדינה (2003). וכן מחקרים כמו: "על צומתי מפגשים בין נשים בראשית היישוב: עיון בכתביו של ראשונות", "נשים כותבות קיבוץ: קיום להתפתחותה של סיפורת הנשים בתנועה הקיבוצית בתקופת היישוב", ועוד. פרופ' ברלוביץ' משמשת כיו"ר בפועל של האגודה הישראלית ללימודים פמיניסטיים וחקר המגדר.

מילות מפתח: ייצוג הולם, זכות האישה על גופה, דמוקרטיה, פמיניזם, זכויות אזרח, מגדר, נשים בעולם השלישי,

פמיניזם/דמוקרטיה

כריסטין דה פיזאן, סופרת ומשוררת צרפתייה מימי הביניים (1364-1430), כתבה בין ספריה חיבור בשם הגוף המדיני¹, ובו היא דנה בשלושת המעמדות שהיוו גוף זה ובחובותיהם למדינה.¹ בחיבור זה אין דה פיזאן מתייחסת לנשים, ואף לא מזכירה אותן. עם זאת, בספר נוסף בשם "שלוש המידות הטובות" היא עוסקת בנשים ודנה הפעם אך ורק בהן ובחובותיהן שלהן למדינה.

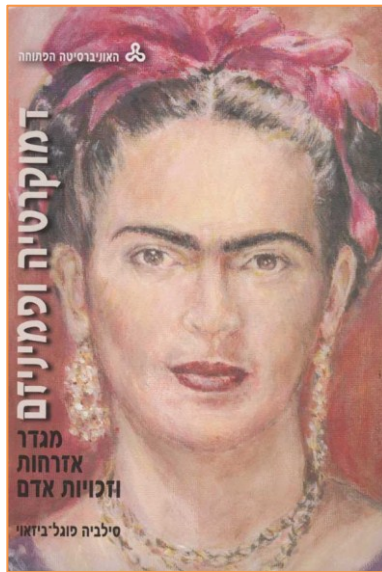
בעקבות דה-פיזאן (ואחרים), מציעה ההיסטוריונית שולמית שחר לדון במקומה של האישה בימי הביניים כמעמד בפני עצמו, וכך היא כותבת במחקרה (1983): "נראה אפוא כי רוב סופרי ימי הביניים תיארו את האישה... כמעמד נפרד, ובכך ניתן הצידוק לעצם העיסוק בתולדות הנשים בימי הביניים כבקבוצה נפרדת." שולמית שחר מכנה קבוצה זו בשם "המעמד הרביעי" (בנוסף לשלושת המעמדות לעיל).²

תפיסה ימי-ביניימית זו ביחס למקומה של האישה נשארה שרירה במשך מאות שנים. כשהתערערו המשטרים המלוכניים כוננו המהפכות של סוף המאה השמונה-עשרה והמאה התשע-עשרה גוף מדיני חדש, בעל צורות משטר דמוקרטיות והצהרות אזרחיות מתקדמות (חירות, שוויון ואחווה). אבל גם כל אלה לא יצאו לפְּרָק את "המעמד הרביעי" מנבדלותו ולהציבו במסלול הדמוקרטיזציה המתפתחת. "דמוקרטיה מעולם לא התקיימה בעבור פמיניסטיות", כותבת קרול פטמן (1989): "נשים מעולם לא נכללו כחברות מלאות ושוות זכויות וכאזרחיות באף מדינה הנחשבת לדמוקרטית".³ במילים אחרות: גם היום מתקשים להשתחרר מהדגם של "מעמד רביעי", במינון זה או אחר, כאשר אותם משטרים נאורים לסוגיהם עדיין מתגוששים בין להכילו ולהדירו.

¹ "ספרות המעמדות" של ימי הביניים מתארת בראשית המאה האחת-עשרה מבנה חברתי מאוזן והרמוני המושתת על שלושה מעמדות (המתפללים, הלוחמים והעובדים), ובמאות הבאות, על רקע תמורות חברתיות וכלכליות, הם נחלקים גם למעמדות משנה. ש' שחר, **המעמד הרביעי, האישה בחברת ימי הביניים**, תל אביב, 1983, ע' 11-12.

² ש' שחר, שם, ע' 13.

³ ס' פוגל-ביזאוי, **דמוקרטיה ופמיניזם, מגדר, אזרחות וזכויות אדם**, 2011, עמ' 5.

בספרה המאלף, **דמוקרטיה ופמיניזם**, **מגדר אזרחות וזכויות אדם**, פותחת גם סילביה פוגל-ביזאוי את מחקרה בסוגיית-על זו, כשזו מתפתחת למעין מוטיב מלווה לעיון כולו: מדוע פמיניזם ודמוקרטיה, או, בלשונה של פוגל-ביזאוי, "פמיניזם ואזרחות דמוקרטית ליברלית", אינם מצליחים, כמו מובן מאליו, להכיל זה את זה לכדי עשייה משלימה ומשולבת, כשזכויות ושוויון הם הבסיס העקרוני לתורותיהם. התשובה נמצאת, כאמור, בסתירה העצמית המתקיימת בתוך הדמוקרטיה הליברלית, שכבר מעצם האמנה הראשונה שלה קוראת לנאורות וקידום מחד, אבל בה בעת מכתובה הבחנה חברתית מקוממת – המדירה מראש ציבורים שאינם ראויים, לדעתה, לזכויות ושוויון, ובהם הנשים. סתירה עצמית זו מנתבת גם את המאבק הבלתי אפשרי של הפמיניזם, אשר מחד יוצא חוצץ נגד ליברליזם זה, אבל בדיעבד מרחיב את גבולותיו הדמוקרטיים, ואילו הליברליזם – גם אם הוא מקדם פה ושם את הפמיניזם, תוצאות העימות לעולם לא מגיעות לסיום חד-משמעי; נראה שכל שלב כזה בעימות מייצר למעשה קונפליקטואליות נוספת, המתפצלת להתגוששויות לא צפויות נוספות בהתאם למשתנים הפוליטיים החברתיים הכלכליים. באופן זה, אם נבקש לשרטט את המאבק הפמיניסטי הדמוקרטי-הליברלי במשך מאתיים שנות עימות ויותר, נציג אותו כשרשור קונפליקטואלי בלתי נדלה בין התפתחות לנסיגה.

כבר בפרק הפותח את ספרה מציידת פוגל-ביזאוי את הקוראים בארגז כלים, שכמו חוט אריאדנה, מאפשר להם להתמצא בסבך הפרישה ההיסטורית הפתלתלה הזאת, ובראש ובראשונה מסביר את טיבה המתנשא של הדמוקרטיה הליברלית, שפעלה, למעשה, כחברה בלעדית גברית-הגמונית-מערבית-לבנה. באופן זה, גם אם נתפסו מוסדותיה כמודלים, ואף אומצו על ידי משטרים לאומיים מתפתחים (מאמצע המאה התשע-עשרה ואילך), היו שעם השנים יצאו לתקוף אותה, מאחר שזיהו בה עקרונות מתעתעים (כמו זכויות

הפרט על בסיס שוויוני אוניברסלי). כך, למשל, דחו המשטרים הסוציאליסטים במזרח אירופה (במחצית הראשונה של המאה העשרים) בשאט נפש את ביטוייו של הליברליזם הכלכלי, שבא להעצים את הפרט הקפיטליסטי ולחתור תחת כל שיתוף חברתי; וכך הקהילות והקבוצות החברתיות שהשתחררו מעול הקולוניאליזם (במחצית השנייה של המאה העשרים), וראו בעיקרון האוניברסלי איום על הדיוקן ההיסטורי הקולקטיביסטי שלהן (לרבות רב-תרבותיותן). במילים אחרות, האזרחות הדמוקרטית הליברלית אמנם הצהירה על "הטוב המשותף" לכל אדם-באשר-הוא, אבל, כאמור, ראתה באוניברסלי רק את עצמיתה שלה.

ואכן, לאור דיון מאיר עיניים זה של ביזאוי, ניתן להתוודע אל פניה ההפכפכות והמתחלפות של החברה האזרחית הדמוקרטית-הליברלית, וממילא להבין עד כמה הפמיניזם לא יכול היה לפעול עמה "כמובן מאליו": הפער המגדרי בין עמדותיהם הוא ה"מובן מאליו", ואותה דיאלקטיקה ממלכדת היא הסמן המוביל, המכוון והמכוון להתקוממותן של הנשים הפמיניסטיות – לפעמים בשם הדמוקרטיה ולפעמים נגדה. עם זאת, יש לחזור ולהדגיש כי לפמיניזם לא הייתה שום דרך חלופית להחדיר ולהשליט את ערכיו ומגמותיו, אלא במסגרת הממשלים האזרחיים של הדמוקרטיה הליברלית. כלומר, תלותו של הפמיניזם בממשלים אלה מחד, והתנגחותיו הבלתי נלאות בהם מאידך, הן שסדקו אט-אט את חומת הדמוקרטיה הליברלית לכדי שינויים מידתיים וחלקיים בזכויותיהן של הנשים, ובעקבותיהם – בזכויותיהם של מגזרים מזדקנים אחרים (שחורים, עניים וכדומה). בדרך זו מסייע ספרה של ביזאוי, על הידע והתובנות שהוא מעניק לנו, לא רק להתחקות אחר הדינמיקה הדיאלקטית של המאבק הפמיניסטי (א. פעילותו בשם הדמוקרטיה ונגדה; ב. הכללתו בדמוקרטיה, ובה בעת הדרתו), אלא מעמיד דרמה היסטורית סוציולוגית בלתי נתפסת: חרף דחייתן והדרתן של ציבורי הנשים, והעימות הבלתי מאוזן שלהן עם הכוחניות הדמוקרטית הגברית – הצליח הרעיון הפמיניסטי להטמיע את עצמו בתוך החשיבה האזרחית הדמוקרטית והליברלית, ולייצר פרקטיקות חברתיות פוליטיות ותרבותיות, שמסמנות קו מפריד וחד-משמעי בין העולם טרום המהפכה הפמיניסטית לעולם שאחריה.

עם זאת, ניתן ללמוד שהעשייה הפמיניסטית זכתה בכל זאת לכוחות עזר חברתיים פוליטיים, וכי מול הדמוקרטיה הליברלית ועמדותיהן הסותרות כלפי הפמיניזם, התפתחו בעידן המודרני מספר גורמים שהיו, מדעת או שלא מדעת, למשתפי פעולה עקביים וקוהרנטיים, ובראשם עקרון הלאומיות (ראו גם עקרון האזרחות הפוליטית, ותרומתם של המוסדות הבין-לאומיים). ואכן, עקרון הלאומיות, שאיפשר קיום של זהות ארצית-מקומית (באמצעות מדומיינות של תרבות משותפת ושותפות גורל), הוא שביקש גם את נושא מעמדן וזכויותיהן של נשים הן במרחב הציבורי (הזכות לחינוך, הזכות לעבודה בשכר, הזכות לנוע), והן במרחב הפרטי (דיני

ירושה, נישואין וגירושין אזרחיים, ביטול הפוליגמיה). כלומר, גם אם המאבק הלאומי עמד בסימנו הבלעדי של הגבר, נשים לקחו בו חלק, וכבונות לאום תבעו שוויון, כאשר הדרישה לבחור ולהיבחר היוותה שלב מהפכני קריטי בתהליך אֶזְרוּחָה של האישה (לפי סילביה וולבי); או כדבריו של תומס מרשל: עם הישג "עוצמתי" זה נוצר מצב היסטורי חדש, ובו לראשונה הופיעה האישה כנוכחות ציבורית שהיה בה כדי להשפיע, וממילא היה צורך להתחשב בעמדתה ובדעותיה.⁴

הירואיזם ובדידות

עם פרקי פתיחה אלה של ביזאוי, אנו נשאבים אל חלקו המרכזי של המחקר על שני ציריו: הציר ההיסטורי (התפתחות הפמיניזם כרעיון וכתנועה) והציר הסוציולוגי (התארגנויותיו של הייצוג הנשי והפמיניסטי במסגרות ממסדיות ומחוצה להן). המעקב אחר הציר ההיסטורי מרתק, וחרף טיבו הדיווחי הפרטני, אי אפשר שלא להיסחף עמו כמו היה אפוס הרואי, כאשר עלילות מלחמה של הפגנות, מחאות, חיפושי דרך, יוזמות וכישלונות, מעצימות את הדמויות המתוארות לכדי מיתולוגיה מודרנית. אלא שאם דמויותיו של האפוס המצוי הם גיבורים משכמם ומעלה, הנאבקים עם מפלצות אדם, בני אלים וחיות ויכולים להם, לא כן האפוס הפמיניסטי. זהו הרואיזם של "יצורים מיניים, חלשים, רגשיים ולא רציונאליים" (כפי שנתפסו הנשים עם ראשית המהפכה הסופרז'יסטית),⁵ שהעזו לחרוג מהמרחב הביתי והאימהי והפכו סדרי עולם, כשהן מאיימות לא רק על ההיגיון והיעילות הגבריים, אלא גם על מוסדותיהם. שינוי תפיסה אמיץ זה החל לחלחל עם נשים אינטלקטואליות, כמו דה גוז בצרפת ומרי וולסטונקרפט בבריטניה, שקראו וכתבו מחדש את הצהרות המהפכה הצרפתית, והפעם לגבי נשים וזכויותיהן; וכן עם נשים-מנהיגות ראשונות בארצות-הברית של אמריקה, שפעלו במסגרת ארגוני נשים מקומיים-וולונטריים (להדברת תופעות כמו אלכוהוליזם), והרימו את נס המרד לאחר שלא זכו לשיתוף פעולה עם ארגוני הגברים במקומותיהן, ולא הורשו להיכנס ולהשתתף בוועידות שהיו מעניינן (ראו ועידת הנשים הראשונה בסנקה פולס ניו יורק, יולי 1848).

כידוע, תולדות מאבק הנשים לזכויות שוות נמשך בשלושה גלים (אמצע המאה התשע-עשרה, שנות השישים במאה העשרים, ושנות השמונים ואילך) תוך התמודדות עם מתקפות של זלזול, השפלה ולא פעם אלימות קשה (מכות, מעצרים וכליאה) על ידי נציגי הממסד, כולל נציגי החוק והמשפט. עם זאת, תגובת-הנגד של הנשים-הלוחמות מעולם לא עברה ממיליטנטיות אל אלימות שיש בה כדי לסכן חיי אדם. הנשק הנשי היה

⁴ ס' פוגל ביזאוי, שם, ע' 21-22.

⁵ שם, שם, ע' 37.

תמיד ההתנגדות בצוותא: הפגנות, פרובוקציות, יציאה לרחובות בהמון, ושבתות שבת ורעב. כמו כן יש לזכור, שמאבקים אלה לא נוהלו ולא בוצעו תחת מטה משותף של מפקדה ומנהיגות כלל-מדינית או כלל-לאומית. היו אלה מאבקים מבוזזים, שהתפתחו במוקדים של ערים מרכזיות (מסוף המאה התשע-עשרה בעולם המערבי של אירופה ואמריקה, ובמחצית השנייה של המאה העשרים במוקדים באפריקה ובאסיה), כשהן מתנהלים כקרבות בודדים ועם גיבוי ציבורי זעום, דהיינו: מול רוב גברי עוין ומול רוב נשי, שהפגין תמיד אדישות או התכחשות.

למותר לציין כי התכחשות כלל ציבור הנשים ל"אימהות הלוחמות" - אם מתוך בורות, ואם מתוך התבטלות בפני ההגמוניה הגברית - קיימת גם היום. נשים בנות זמננו הולכות לבחור ולהיבחר כמו היו ה"בחירות" נחלת הנשים מאז ומעולם, ולא עוד אלא שהן ממהרות להצהיר (כמו מנערות מעצמן איזו סטיגמה), שהן "לא פמיניסטיות". שלא לדבר על אלה, שמכירות מקרוב את נחת זרועה של גבריות קשה ודכאנית - במסגרת המשפחה (גבר מתעלל), העבודה (שכר נמוך ותנאים נחותים), או החברה (הטרדות מיניות, סחר נשים, איסור הפלות), ואף על פי כן אינן מוכנות להיפתח למודעות נשית פמיניסטית, או לעודד מאבקים פמיניסטיים שנועדו למעןן. הבדידות הזאת של תנועות הנשים הלוחמות, למרות הישגיהן - הופכת את הסיפור של מאתיים שנות מאבק פמיניסטי לאותו אפוס הרואי, שעדיין אין יודעים למדוד אותו ולהעריכו.

כך או כך, שלושת הגלים של פעילות נשים אקטיביסטיות, לרבות התקופות שבין גל לגל, מציגים בכל זאת גרף עולה במספר ההצטרפות, האמנות וההסכמים שדחפו לקידומן המשפטי-החברתי-הפוליטי של הנשים (ראו האמנה של האו"ם ב-1979, או מצע ביג'ינג ב-1995), והם מלמדים על היסטוריה של התפתחות: התפתחותה של החשיבה הביקורתית הפמיניסטית והתקדמותו של הפיתוח הטכנולוגי שעניינו נשים (כמו ייצור הגלולה למניעת הריון), שהביאו לידי שינויים מרחיקי לכת בשחרור האישה ובעצמאותה. אם הגל הראשון הסופרז'יסטי של שבעים ושתיים שנות מאבק (1848-1920) הציב את התשתית הציבורית לרפורמות בפני החוק ההגמוני (זכות הבחירה, אפליית נשים וקיפוח), הרי שהגל השני של שנות השישים והשבעים התרחב אל "הפרטי", בניסיון להתנער מהתלות הבלעדית בהכתבותיו של העולם הגברי, ותוך שינוי מערכות הערכים והמשפט באופן שיתאימו גם לנשים ולתפיסותיהן - במשפחה (המהפכה המינית, זכות האישה על גופה), בחברה (חינוך, שוויון תעסוקה) ובפוליטיקה (ייצוג הולם, דת, משפט וממשל).

עם זאת, ככל שהודגש מקומה וייחודה של האישה כפרט, כן התפצלו הקולות הנשיים על פי מעמד, גזע, גיל זהות וכיו"ב. כידוע, הגל השני החל עם הקמתם של שני ארגונים אמריקניים: האחד פוליטי-ליברלי (National Organization for Women, 1966), בהנהגתה של בטי פרידן (שחתרה לשחרר את האישה בת

המעמד הבינוני הלבן מדיכוייה של תרבות המשפחה האמריקנית); והשני פוליטי-רדיקלי (Women's Liberation Movement), שחבר אל זרמים רעיוניים מגוונים (חלקם בהשפעת השמאל החדש), העצים והדגיש ערכים נשיים רדיקליים, מרחבים נשיים נפרדים, ואת ה"אני מאמין" שאין בלתו: "הסדר מגדרי בספירה הפרטית, כמכונן את קיומו של הסדר מגדרי בספירה הציבורית" (או בסיסמה המובילה: "האישי הוא הפוליטי").⁶ ואכן, פמיניזם רדיקלי זה, שנפתח מאז לשיח קונטרוברסלי-פנימי (בסוגיות גזע, מעמד, מין גיל וזהות) – אפשר גם את הגדרתם ופיתוחם של פמיניזמים נוספים (כמו הפמיניזם הלסבי והקווירי), שנדחו על ידי הפמיניזם הליברלי נוסח פרידן. מאידך, יצא זרם זה נגד כל פמיניזם לבן (שראה עצמו מייצג את הפמיניזם האוניברסלי), בעודדו פמיניזמים לוקאליים ופמיניזמים של מיעוטים.

מינוף נוסף, שהזניק את הגל השני להישגים רבים, הוא כידוע אותו שטף אדיר של כתיבה ויצירה פמיניסטית, שמצא את פרסומיו גם ברמה העיונית: אם כהגות (בעקבות ספריהן פורצי הדרך של וירג'יניה וולף וסימון דה-בובואר), אם כדיסציפלינה לימודית-מחקרית בפני עצמה (לימודי נשים ומגדר), ואם בפיתוח מודלים תיאורטיים, לרבות קריאה מחדש בטקסטים גבריים ונשיים ופרשנותם.

האומנם המשך?

עם פרישת תולדותיו של הרעיון הפמיניסטי, מאבקיו ותוצאותיו לעיל, אי אפשר שלא לתהות לגבי המשך הדרך. ביזאוי מעלה את שאלת מקומו של הפמיניזם (כרעיון וכתנועה), בעידן הגלובלי של המאה העשרים ואחת, ובודקת כיצד ההסכמים של סוף המאה העשרים, שהיוו תשתית ל"אמנת האו"ם" ו"מצע בייג'ינג",⁷ מוצאים עתה את יישומם באופן חלקי ביותר ברמה החוקית והפוליטית, ולא כל שכן ברמה הכלכלית-החברתית (מה שביזאוי מכנה "כשלי הדמוקרטיזציה"). ביזאוי, המתבססת על מחקרים מובילים מתחילת העשור (Harcourt, 2006, Molyneyx & Razavi, 2006), שבה ומציינת בביקורתיות כי: "מוסדות האו"ם אינם כפי שנטען לפעמים 'נמרים חסרי שיניים', ללא יכולות להטיל סנקציות משמעותיות; נהפוך הוא: הם מוסדות אשר בעצמם מקדמים מדיניות כלכלית נאו-ליברלית, המחזקת את הקבוצות החזקות ובו בזמן מקבעת את מעמדן של הקבוצות החלשות"; במילים אחרות, "המחויבות הערכית-אידיאולוגית של מוסדות האו"ם לנושא הכלכלי-חברתי, מחויבות המתמקדת בעיקר בצמצום העוני... מתממשת, אם בכלל, באופן נקודתי מבלי לערער את האידיאולוגיה ואת

⁶ שם, שם, ע' 76.

⁷ אמנת האו"ם: ביטול כל צורות האפליה נגד נשים; מצע בייג'ינג: פירוט 12 התחומים שבהם אמורות המדינות החברות באו"ם לקדם את זכויות האדם של הנשים ברמה הגלובלית, בספירה הפרטית ובספירה הציבורית, שם, שם, ע' 88-89.

המבנה של הכלכלה הגלובלית. כתוצאה מכך הולך וגדל אי השיויון בין ובתוך קבוצות שונות בעולם" ה"מחלק את "הכפר הגלובלי" בין "העולם הראשון" לבין "העולם השלישי" בין "הצפון השבע" לבין "הדרום הרעב".⁸

לפי ביזאוי, קְּשָׁלִים אלה הביאו להתארגנותה של עשיית-נגד פמיניסטית שיצאה להפעיל את ארגוני הנשים במישור הגלובלי – לא רק באופן עצמאי אלא במרחק "מפוקח" מהאום (ראו הארגונים הלא-ממשלתיים), והתארגנות זו גם מתחברת לטענה שהפמיניזם, כרעיון ותנועה, נמצא בשלב של גל שלישי המדגיש את מרכזיותו של הפרט, זהותו ומיקומו החברתי, ובכך מהווה זרם רעיוני-פוליטי שעניינו "ריבוי קולות, ריבוי תרבויות וריבוי התארגנויות" (הניזון מהפמיניזם השחור, הפמיניזם הפוסט-מודרני⁹ והפמיניזם הפוסט-קולוניאליסטי).¹⁰

כאן יש להוסיף, כי פעילותם של הארגונים הלא ממשלתיים עוררה מחלוקת חריפה בין חוקרים/ות ופעילים/ות, והמבקרים/ות טענו שהתחזקותם של ארגונים אלה מורה על מצבו הבעייתי של הפמיניזם בן הזמן, "שאינו משיג כיום הישגים משמעותיים, ואף הישגים שהושגו בעבר נתונים בסכנה". שלא לדבר על חסרונו של "בלם פוליטי בדמותה של תנועה פמיניסטית גלובלית" שתהווה "חלופה לפונדמנטליזם הדתי המאיים להסיג לאחור את הישגי הנשים". במילים אחרות, "הפרטת התודעה" או "הפעילות הפמיניסטית הנשענת על זהותו של הפרט", רק מגבירה את תהליך הדה-פוליטיזציה של ארגוני הנשים, וממילא משיגה על הסוגיה העקרונית כל כך לגבי קידום מעמדן האזרחי וקידום זכויות האדם שלהן – סוגיית ייצוג נשים במוקדי סמכות וכוח.

ובעניין אחרון זה רק נעיר, כי נושא הייצוג הוא מרכזי בציר הסוציולוגי של מחקר-יסוד זה, ובו מרחיבה ביזאוי את בדיקותיה בספירה הפוליטית של חברות שונות, בניסיון לבחון את הגורמים החברתיים-התרבותיים שהשפיעו על השתלבותן של נשים ברמות שונות של זירה זו (על דרך הייצוג הנשי הפוליטי-הדסקרפטיבי, ועל דרך והייצוג הפוליטי-הפמיניסטי הסובסטיבי). כך שעם הביקורת על הדה-פוליטיזציה של הגל השלישי, כדאי להתחקות אחר דיוניה במאבקיו הבלתי נלאים של הגל השני בנושא זה; מאבקים שהניבו עלייה בלתי מבוטלת במפה האזרחית הגלובלית: כך בייצוג נשים במוסדות ממשלתיים, ציבוריים ופרטיים, וכך בייצוג נשים בוועדות,

⁸ שם, שם, עמ' 94-95, 100-101.

⁹ החשיבה הפוסט-פמיניסטית תפסה ופירשה את הפמיניזם וערכיו כרעיון אנכרוניסטי שפג תוקפו, והתנערה מכל עקרונותיו החברתיים הבסיסיים, במטרה להציג דמות חדשה של אישה, אינדיבידואליסטית ואסרטיבית, ובכך לסלק את "הפוליטי" ולהדגיש את "האישי". כלומר, מבחינה רעיונית, שחרור הפרט-הנשי נמנע מהמשך העימות הזועם עם ערכי הניאו-ליברליזם העכשווי, ובמקום זאת הצטרף אליו ואימץ את ערכיו, כשהוא מציע דיוקן של "כל אישה לעצמה" כדיוקן האולטימטיבי של האישה הפמיניסטית החדשה: זו המשוחררת והבוטחת דיה כדי לקחת אחריות על חייה, על נפשה ועל גופה, ולהיאבק בעצמה, כפרט בודד בחברה ההגמונית הגברית, באמצעות אסטרטגיות ושיקולים משלה (ללא שיתוף או "יחד" נשי, ובוודאי לא התאגדויות נשים).

¹⁰ ס' פוגל-ביזאוי, הערה (2), ע' 105-106.

מועצות ופורומים שונים. בטבלאות שמציגה ביזאוי לגבי ייצוג נשים בפרלמנטים במדינות שונות, ניתן ללמוד כי ב-2007 למשל, עמדו בראש הרשימה ארצות סקנדינביה, עם ייצוג של למעלה מ-40 אחוז לנשים, ובתחתית הרשימה ארצות ערב עם פחות מ-10 אחוזים לנשים. תוצאות אלו הושגו, בין היתר, בעקבות חוקים כמו "אפלייה מתקנת" או "שריון" מקומות לנשים, אף על פי שהייצוג הוא ברובו "דסקרפטיבי" ולא "סובסטנטיבי". מאידך, אם הייצוג הנשי הדסקרפטיבי היה גדל כמותית (או כדבריה של ביזאוי: המסה הקריטית של "הדסקרפטיבי"), יכולה היתה להיווצר דינמיקה שהיתה עושה את המיעוט "הסובסטנטיבי" לכוח מקדם את האינטרס הפמיניסטי-הפוליטי, אלא שכאמור, הדיאלקטיקה המלווה את העשייה הפמיניסטית גם היום מעוררת שוב ושוב את התהייה לגבי התמדתם של הישגים אלה והמשכם.

סיכום ביניים

בפרק "סוף דבר, דמוקרטיה פמיניזם וזכויות האדם במאה ה-21", מציבה ביזאוי מעין סיכום ביניים, ומעמתת את החלק האופטימי של ה"סיפור" (כפי שהיא קוראת לו), לבין החלק המאכזב והפסימי שלו, וכדבריה שם: "בשני העשורים האחרונים של המאה ה-20, חלה עלייה בקצב בחירת נשים לתפקידי שרות, נשיאות וראשי ממשלה"; "בכל הקשור לשיוויון מגדרי, בכל העולם, שינויים מרחיקי לכת התרחשו גם במישור הנורמטיבי"; "בדרך הארוכה והפתלתלה הזו, הפך נושא זכויות האדם של הנשים לסוגיה שכל מדינה חייבת לתת עליה דין וחשבון לעצמה ולקהילה הבין-לאומית"; "אלא שהמתואר כאן הוא רק החלק האופטימי של הסיפור"; "אל לנו לשכוח שהעולם שלנו מקוטב, מפוצל ורווי קונפליקטים, מצב שמשליך על יכולת הפמיניזם להשפיע ולשנות. הפמיניזם, כרעיון וכתנועה, מפוצל לא פעם ברמה המקומית, הלאומית או הגלובלית, וכן במישור המעמדי. מצב עניינים זה מגביל את אפשרות העשייה הפמיניסטית..."¹¹.

כך שאם נשאל: לאן יוביל עימות זה, תענה ביזאוי אף היא בשאלה, "התארגנות גלובלית חלופית?"¹². שהרי ככל שהגל השלישי מתכנס יותר לעצמו, מתרחק מהממסדיות הכוזבת ומארגוניה, מדגיש את העשייה במסגרות של קבוצות לא ממשלתיות ומחזק את הסובייקטיביזציה של הקול הפמיניסטי על מגוון רקעיו, תרבותיותו, מעמדותיו וכדומה (מה שמכונה "פמיניזם סקטוריאלי", או "פמיניזם רב תרבותי") – כן הולכת ומסתמנת מעין תנועת-על, שאמנם דוחה כל אוניברסליזם נשי, אבל מדברת על הזדהות על-לאומית ועל עשייה על-לאומית, ובפי ביזאוי: "יחסים חוצי גבולות הקיימים היום בין בני אדם ובין ארגונים שונים ללא קשר לגבולות

¹¹ שם, שם, ע' 207-208.

¹² שם, שם, ע' 104.

הלאום".¹³ כמו כן מזכירה ביזאוי גוף שהוקם ב-1996, בשם "מועצת מנהיגות העולם": גוף שחברות בו נשים מנהיגות, נשיאות וראשי ממשלה בעבר או בהווה, והמטרה היא לתאם עמדות בין מנהיגות העולם בכל הנושאים הקשורים לכפר הגלובלי שעניינו נשים, כדי לפתח ולעודד בו מנהיגות נשית ופמיניסטית. ואכן אולי הכיוון של פעילות-על זו הוא גלגולו החדש של המאבק הפמיניסטי בן המאה העשרים ואחת, וממילא המשך הסיפור ההיסטורי שלנו, המחכה מעבר לפינה: הפעלתו של אקטיביזם נשי גלובלי, שיכיל את כל מארג הפמיניזמים (המקומיים, המעמדיים, המגדריים וכדומה), כשכל רכיב בפלורליזם קונפליקטואלי זה יגביר את הקול הנשי הסובייקטיבי על לאומיו ותרבויותיו.

יתרה מזו, הפעלתו של אקטיביזם נשי גלובלי כדבר לעצמו, כמו מחזיר אותנו אל התפיסה ההיסטורית, המציגה את הנשים כמעמד נבדל מעיקרו ("מעמד רביעי" בלשונה של שולמית שחר). כלומר יש בכך משום סגירת מעגל עם האימננטיות שלנו כמעמד נבדל, המכיל את עצמו על כל אפשרויותיו, שעשוי להביא לפתרון הסוגיות המשפטיות, הפוליטיות והחברתיות של הנשים (בעקבות מודל מרשל). באופן זה דווקא נוכחותן ופעילותן של נשים מחוץ ל"גוף המדיני" הגברי, יהיה בהן כדי להצמיח מוקדי השפעה משלהן כדי לכוון את מדיניות הכלל הגלובלי, ולשלבה בפמיניזם הומניסטי דמוקרטי ואזרחי של זכויות אדם ואישה.

ועוד הערה

אי אפשר לסיים רשימה זו ללא התייחסות לפרק האחרון במחקרה זה של ביזאוי, שבו היא מנתבת את כלי הדיון ההיסטורי-הסוציולוגי לבדיקת מקרה בוחן ספציפי ורלוונטי לנו: הפמיניזם בישראל. כיצד התפתח הפמיניזם בישראל, והאם ניתן לייחדו במאפיינים משלו? להלן מספר קווים מבחינים.

א. הבעייתיות בפמיניזם הישראלי נעוצה בעצם יישומם של הרעיון הציוני והרעיון הציוני-הסוציאליסטי בארץ ישראל של העליות הראשונות; שהרי המדיניות הציונית שעוצבה לפי המודל הדמוקרטי הליברלי (נוסח המהפכה הצרפתית), המדיניות הציונית-הסוציאליסטית שבאה להקים כאן חברה שיוויונית פרולטרית (נוסח מרקס ואנגלס) לא מצאו לנכון להעניק לאישה הארץ ישראלית מזכויותיה האלמנטריות כאזרחית וכסוציאליסטית, זאת למרות שנשים לקחו חלק במפעל יש מאין זה, הן בעבודה פיזית מפרכת והן בסכנות חיים יומיומיות של מחלות, מוות, והקשה מכול – מות ילדים.

למרות שהנשים הרימו את קולן ויצאו לדרוש את הזכות הבסיסית לבחור ולהיבחר (לאור מאבק הסופרז'יסטיות בארצות-הברית ואירופה, ולאור תחושת צדקתן לגבי שותפותן בהקמת המפעל הלאומי של עם

¹³ שם, שם, ע' 106.

וארץ), פעלו כאן מגזרים דתיים וחרדיים, ששללו מהן כל אפשרות לקחת חלק בספירה הציבורית, כשהם יוצאים למלחמת חורמה מיזוגנית וקנאית בכל גוף יישובי שצייד בזכותן (מ"הכנסייה הראשונה", זכרון יעקב, 1903). במילים אחרות, שלא כמו במדינות אחרות במערב ובמזרח, מתייחד המאבק הפמיניסטי בארץ ישראל של תקופת היישוב (ולאחריה), לא רק בעמידה מול חזית כלל-גברית של זרמים רעיוניים מימין ומשמאל (הגוש האזרחי, הגוש הפועלי), אלא בראש ובראשונה, מול היהדות האורתודוקסית הקלריקלית, שבשם הלכות מתקופת המשנה והתלמוד (המאה השביעית לספירה), תבעה להטביע את חותמה על התחדשותם של חיים עבריים, חילוניים ומודרניים בארץ ישראל.

ב. שלושת הגלים שמאפיינים את התפתחותו של הפמיניזם ההיסטורי העולמי, מציינים גם את התפתחותו כאן, ואף באותו ריתמוס של התפרצות ועצירה המובילים אל גיחה מחודשת. כאמור, הגל הראשון פעל עד קום המדינה (1882-1948), ולו ייחסו את טיבה המתקדם והנאור של המדינה הצעירה, בדמותן של הנשים, העצמאיות והשוות כגברים (קיבוץ, צבא). כידוע, מיתוס זה זכה להערצה לא רק בעולם החופשי אלא גם בישראל עצמה, והוליך שולל את נשות הארץ הזאת (לדורותיהן) שחשבו שאכן שוויון בין המינים קיים כאן. למותר לציין כי הולכת שולל זו חיזקה והתמידה את השתלטות ההגמוניה הגברית על הממסד הארצי לאגפיו הממשליים, הביטחוניים, שלא לדבר על גופיו החברתיים והתרבותיים, כאשר הישראליות המשיכה לתפקד כמפעל גברי לכל דבר. ואכן, גם אם ב-1951 התקבל בכנסת החוק לשיווי זכויות האישה, וגם אם ב-1951 רצה לכנסת מפלגה של נשים – חל רפיון במחנה הנשים, כשהכול נסוגו לחיים של בורגנות זעירה, ושל התמקדותה של האישה בבית ובמשפחה. תפיסת עולם זו הקיפה את הגוש האזרחי כמו גם את הגוש הפועלי, לרבות האישה בקיבוץ ובמושב, שעבודות השירות והטיפול המסורתיות נהפכו לייצוגה.

ג. הגל השני בישראל התאחר לבוא, ולכשהגיע היה זה יבוא אנגלו-אמריקני, פרי יוזמתן של יהודיות-עולות שהניפו את נס הפמיניזם דווקא בשנים הקריטיות של מלחמות, משברי אמון במנהיגים, ומהפך של ממשלות (שנות השבעים והשמונים). הגל השני החל כזכור עם פעילותה של מרשה פרידמן, לוחמת שמאל יהודייה אמריקנית, שהקימה ב-1972 את "התנועה לשחרור האישה", וב-1974 נבחרה לכנסת (רצ בראשות שולמית אלוני), והחדירה לראשונה את הנושא ברמה ממסדית. מאידך, ישראל המיליטריסטית של שנות השבעים והשמונים דחתה מכול וכול את גילויי הפמיניזם, ורק בשנות התשעים החלה להגיב אט-אט, כשגם הלשון התחילה מייצרת מילים שימושיות כמו "מודעות פמיניסטית", "העצמה", "מגדר", "שיויון בין המינים", "אפליה מתקנת", "שריון" וכדומה. ככלל, הגל השני קידם הישגים בהתארגנותו ובפעילויותיו למען קידום האישה, בהם שורה של חוקים בתחומי העבודה (שכר שיויון הזדמנויות), משפחה (ההכרה במשפחות חדשות

חד-הוריות וחד-מיניות), אלימות נגד נשים (החוק נגד הטרדה מינית ופורנוגרפיה, הכאת נשים, רצח במשפחה, אונס, וסחר בנשים). במשרד ראש הממשלה קמה "ועדה לקידום מעמד האישה", וכן אושרו ועדות ויועצות בכל מוסד ממשלתי, מוניציפלי, אקדמי וכדומה. בעיקר רבו בשטח ארגוני נשים פמיניסטיים, בהם רדיקליים, כמו ארגוני נשים לשלום, שחברותיהן יהודיות ופלסטיניות ("נשים בשחור", "ארבע אמהות", "זוכרות", "קואליציית נשים לשלום", "אישה לאישה חיפה"), ארגוני נשים בנושאי משפט וצדק חברתי ("איתך מעכי"), ארגוני נשים על רקע אתני מזרחי ("אחותי"), לסבי ("כביסה שחורה"), דתי ("קולך"), ועוד.

ד. ובאשר לגל השלישי של הפמיניזם הפוקד אותנו עתה: הזעם נגד הליברליזם הכלכלי שהיה למדיניותן המובילה של ממשלות ישראל בעשורים האחרונים, מפעיל ומדרבן את ארגוני הנשים הפמיניסטיים לשמש כלב שמירה לאכיפתם ולתקפותם של החוקים והזכויות שניתנו לנשים (לאחרונה חברו יחד שמונה ארגוני נשים לפעילות משותפת מועצמת ואפקטיבית יותר), והם נעזרים לא פעם בחברות הכנסת (שיעורן כ-17 אחוז בכנסת האחרונה, אם כי ייצוגן דסקרפיטיבי). כך או כך, נראה שאם התנאים החברתיים-הכלכליים הורעו, והחלשתה של האישה בולטת יותר מתמיד (אם בנושאי שכר ואבטלה, בעיקר אצל נשים עולות מחבר העמים, מזרחיות ואתיופיות מעיירות ושכונות עוני, עובדות זרות, וכן ערביות ישראליות ופלסטיניות; ואם בנושאי משפחה ואלימות, שלא לדבר על הגברת תעשיית המין) – הדיון הפמיניסטי לא נדחק לשוליים. לא פעם הוא פורץ ועולה על סדר היום הציבורי, בעיקר כשהפודמנטליזם היהודי החרדי מעז להחזיר את האישה לסיטואציות משפילות של הסצנה הישראלית, בהדירו אותה למצבים גרסיים שהמדינה לא ידעה מעולם (לאחרונה: הדרת נשים בתחבורה העירונית, איסור שירת נשים במעמדים צבאיים, וכדומה).

יוצא אפוא, שדווקא בישראל של הגל השלישי, העשייה הפמיניסטית אינה מתכנסת אל עצמה, אלא יוצאת אל הזירות הציבוריות הפוליטיות, אם בהתייצבה אל מול גזרותיו של הממסד, אם בנסותה לחלחל למוקדי סמכות וכוח, ואם באכלסה את מרחב היצירה הישראלית הנשית. ואכן הנושא הנשי והפמיניסטי מרבה להעסיק את היצירה הישראלית בשנים האחרונות ומספר הנשים היוצרות לתחומיהן רק הולך ורב. בסימן הריבוי עומדים גם תחומי המחקר השונים, ובניהול השיח שלהם עם לימודי נשים ומגדר; מאידך, בולט ההיעדר של עיתונות פמיניסטית וכתבי עת פמיניסטיים. נקווה שכתב העת **מגדר** ייתן את האות למילוי חלל זה. ברכותי.